

تحلیل شاخص‌های هویت معنوی و اخلاقی فرهنگ حسینی علیه السلام در محتوای کتاب‌های درسی

۱ مهدی میرزایی

۲ پروین روشنی نسب

۳ اقدس روشنی

۴ فاطمه شیخانی

۵ زینب حیدری‌زاده

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۱۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۱۴

چکیده

هویت معنوی و اخلاق حسینی مبتنی بر معرفت، محبت، معبودیت، شریعت، حب الله، عبدالله و عندالله است. این هویت شاخصه اساسی قیام و فرهنگ حسینی است. این مقاله با هدف

۱. کارشناس ارشد برنامه ریزی آموزشی، آموزگار دبستان رودکی، اداره آموزش و پرورش منطقه موسیان، ایلام، ایران (نویسنده مسئول). mmirza1000@gmail.com.
۲. کارشناس زبان و ادبیات فارسی، آموزگار دبستان عرفان، اداره آموزش و پرورش شهرستان آبدانان، ایلام، ایران.
۳. کارشناس تکنولوژی آموزشی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران.
۴. کارشناس تاریخ، معاون دبستان توحید، اداره آموزش و پرورش منطقه موسیان، ایلام، ایران.
۵. کارشناس آموزش ابتدایی، دبیر دبیرستان دوره اول حضرت رقیه علیها السلام، اداره آموزش و پرورش شهرستان آبدانان، ایلام، ایران.

تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی از منظر فرهنگ حسینی نوشته شده است. پژوهش با روش تحلیل محتوای کیفی از نوع استقرایی با گزینش هشت متن درسی انجام شده است. واحد تحلیل همه صفحات کتاب‌ها شامل نثر، نظم، تصویر، فعالیت و تکلیف درسی است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که شاخص‌های ایثار و فداکاری، ظلم و استکبار ستیزی، صبر و تحمل‌گرایی، شجاعت و وفاداری بیشترین توجه و محتوای کتاب هدیه‌های آسمان پایه سوم با دو درس مستقل به نام‌های «روز دهم» که به واقعه عاشورا و «بانوی قهرمان» که به رشادت‌های حضرت زینب علیها السلام می‌پردازند، از بیشترین تأکید و مناسب‌ترین ظرفیت‌های هویتی برخوردارند.

کلیدواژه‌ها: تحلیل محتوا، فرهنگ حسینی، کتاب‌های درسی، معنویت و اخلاق.

مقدمه

هویت^۱ به عنوان تعریف و شناسایی از من حقیقی خود از جنبه‌های مختلف فردی و شخصی و اجتماعی مد نظر بوده و منابع مکتوب نظیر کتاب‌های درسی به عنوان منبعی از ادبیات که درون مایه معنوی و اخلاقی برای دانش‌آموزان دارند، می‌توانند در رشد تربیت هویت محور معنوی و اخلاقی بر پایه رشد فردی و جمعی دانش‌آموزان اثر گذاشته و با رویکرد هنرمندانه به معنویت و اخلاق و توسعه آن برای تربیت هویت محور معنوی و اخلاقی دانش‌آموز دامن زنند. هویت معنوی و اخلاقی^۲ به عنوان تعریف و شناسایی خود دانش‌آموز بر اساس معنویت و اخلاق در سال‌های اخیر مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است؛ از یک طرف مفهوم‌سازی مولفه‌ای و از طرف دیگر شناسایی پیش‌آیندها و پیامدهای این سازه‌های هویتی برای دانش‌آموز از عمده‌ترین مسائل مهم و پیشرو در تربیت هویت محور برای دانش‌آموزان هستند. امروزه توجه به تربیت هویت

1. Identity
2. Spiritual & Ethics Identity

محور^۱ بر اساس مولفه‌های معنوی و اخلاقی دانش آموزان بیش از هر زمان دیگری ضروری است. تمرکز دنیای معاصر به پیشرفت‌های صنعتی، اقتصادی، تبلیغاتی پرزرق و برق، تهاجم فرهنگ‌های متخاصم و ناسالم از طریق فضای مجازی و رسانه‌های گوناگون و دسترسی آسان دانش آموز به آنها، سلامت جسم و روح او را به مخاطره انداخته و سبب از بین رفتن ارتباط کودک با کلیت خود، انسانیت، محیط و جهان پیرامون شده و از این رو، تربیت بر پایه هویت معنوی و اخلاقی کودک در توجه متخصصان عرصه تعلیم و تربیت قرار گرفته است. در این بین محتوای کتاب‌های درسی به عنوان متداول‌ترین، ارزان‌ترین و در دسترس‌ترین رسانه مکتوب در نظام آموزش و پرورش از اهمیت فراوانی در این زمینه برخوردار است. در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، معنویت و اخلاق و تلاش برای تربیت معنوی و اخلاقی به عنوان محور تمامی برنامه‌های تربیتی در مدارس مطرح شده و به حق بر سایر ساحت‌های تعلیم و تربیت برتری یافته است. از طرف دیگری از پرکاربردترین و مهم‌ترین رسانه آموزشی در نظام آموزشی ما کتاب درسی است که سند مکتوب و مدون تعلیم و تربیت بوده و فعالیت‌ها و تجارب دانش آموزان بر محور آن سازماندهی و ارائه می‌شوند. با توجه به موارد پیش گفته، پژوهش حاضر به بررسی هویت معنوی و اخلاقی از دیدگاه فرهنگ حسینی در محتوای کتاب‌های درسی می‌پردازد.

بیان مسئله

اخلاق^۲ مجموعه‌ای از ملکات نفسانی، صفات، ویژگی‌ها و خصایص روحی که جنبه عمومی و عام دارند را شامل می‌شود. علم اخلاق مشتمل بر حوزه‌های مختلفی مانند: اخلاق بندگی، اخلاق فردی، اخلاق اجتماعی و اخلاق زیست محیطی است. مراد از اخلاق اجتماعی، ارزش‌ها و ضد ارزش‌های حاکم بر رابطه فرد با سایر انسان‌ها مانند: معاشرت نیکو، عدل، احسان، حسد و تکبر است. در زندگی اجتماعی، قوانین، مقررات و آداب خاصی از جمله آداب و نحوه معاشرت ضرورت می‌یابد که بسیاری از آنها در زندگی فردی مطرح نمی‌شوند، لذا اسلام - به عنوان دین خاتم - کامل‌ترین و

1. Identity – based Education
2. Ethics

عالی‌ترین برنامه زندگی را در هر بُعد فردی و اجتماعی به ارمغان آورده و عمل بدان به طور قطع سعادت فرد و اجتماع را تأمین می‌کند (طالعی اردکانی، ۱۳۹۷: ۳).

آموزش و تربیت با محوریت هویت معنوی و اخلاقی که زیرمجموعه تربیت دینی و اسلامی هستند، یکی از موضوعات چالش برانگیز کنونی در حوزه تعلیم و تربیت و بخشی مهم و متمایز از نظام تربیتی است که درصدد آموزش حقایق و پرورش فضایل معنوی و اخلاقی به دانش آموزان است. حیات فکری، معنوی و اخلاقی جامعه به دست آموزش و پرورش آن است. طبیعی است که این امر مهم بدون شناخت، باور و عمل به اصول اخلاقی در محتوای آموزشی و درسی امکان پذیر نیست. آراسته شدن محتوای کتاب‌های درسی به نشانه شناخت، سعه صدر، تواضع، ارزش‌های الهی، هدایت، استدلال، برهان منطقی و شرعی و متخلق شدن به محتوای اخلاق و خلق نیکوبه طور قطع می‌تواند میزان شناخت و سطح کیفی محتوای کتاب‌های درسی^۱ و سواد تربیتی دانش آموزان را ارتقاء دهد.

مفهوم معنویت^۲ در فرهنگ‌های مختلف بشری به صورت‌های مختلف و متفاوتی بیان شده است. در نگاه غربی، معنویت یعنی احساس وابستگی و در هم تنیدگی عمیق و شهودی بین انسان و جهانی که در آن زندگی می‌کند. ولی در نگاه بومی و اسلامی، معنویت حالتی نفسانی و ذومراتب است که در ارتباط با خدا یا امری متعالی در روان خود آگاه آدمی از طریق تعقل، جوشش درونی و عمل بیرونی به صورت آگاهانه و یا ناآگاهانه پدید آمده و بر شیوه نظر و عمل شخص تأثیرگذار است. به عبارتی دیگر می‌توان گفت واژه عالم باطن و حقیقت باطنی است که به حیات طیبه و نور الهی گرایش دارد و به طور قطع در مورد تعلیم و تربیت، باعث افزایش سطح شناخت و سواد در نحوه تعلیم و تربیت مطلوب و طیبه مربی برتر می‌شود.

معنویت از دیدگاه قرآن شامل مبانی اعتقادی، اخلاقی و عبادی است. بُعد اعتقادی بر اصالت روح، اصالت فطرت، عالم غیب و شریعت؛ بُعد اخلاقی بر حسن معاشرت،

1. Textbooks Content
2. Sprituality

توکل، کسب علم، احسان، تواضع، ساده‌زیستی و پرهیزکاری و بُعد عبادی برآنس با قرآن، نماز، نوافل و مستحبات و دعا استوار است (ترک زاده و راضی، ۱۳۹۶: ۸۴).

هر جامعه‌ای بر اساس فرهنگ خویش به حیات ادامه می‌دهد. در جامعه اسلامی که آموزه‌های شیعی جایگاه اساسی دارند، چهار پایه اساسی؛ قرآن کریم، سنت، عقل و حدیث، زمینه الهی شدن (معنویت بخشی و اخلاق مداری) را فراهم می‌سازند. معنویت و اخلاق و یا ارزش‌های فرامادی، ارزش‌هایی هستند که در هر جامعه‌ای بسته به ماهیت آنها، جایگاه اساسی در زندگی مردم دارند. در جامعه اسلامی که ماهیت معنوی و اخلاقی برگرفته از کلام خدا، سیره پیامبر صلی الله علیه و آله، رفتار علوی و قیام عاشورایی امام حسین علیه السلام تنظیم شده است، زمینه‌ای را فراهم می‌سازد که بتوان به تحقق معنویت و اخلاق امیدوار بود. باید توجه داشت که در معنویت و اخلاق عاشورایی باید به بلوغ معنوی و کمال اخلاقی در کنار شور و شعور حسینی با هدف درس آموزی از قیام عاشورا در مسیر حسینی گام برداشت. در این بین محتوای کتاب‌های درسی مدارس به عنوان مهمترین و متداول‌ترین منبع آموزش و فرایند یاددهی - یادگیری نقش بسزایی دارند.

از مهمترین پیام‌ها و درس‌های آموزنده نهضت عاشورا در زمینه گسترش معنویت و اخلاق حسینی باید به تعصب و غیرت دینی، مبارزه با ظلم و طاغوت، رضایت به مشیت الهی، استقامت و پایداری، ایثار و از خود گذشتگی، تسلیم نشدن و ذلت ناپذیری در مقابل ظلم، جهاد تبیین و بیان حق، عبادت و بندگی و وفای به عهد و پیمان اشاره کرد (مولوی، ۱۴۰۱: ۲۲۶).

نهضت عاشورا الگویی جامع در زمینه‌های عبادی، عرفانی، سیاسی، اجتماعی و اخلاقی است. در این میان آنچه از ابعاد نهضت آن بزرگوار مورد غفلت واقع شده، بُعد اخلاقی نهضت عاشورا است. محرم، ماه سازندگی روحی، اخلاقی و رفتاری است. مقصد و هدف اصلی آن حضرت، اصلاح امت و انسان‌سازی است (بهشتی، ۱۴۰۰: ۲۶).

نهضت کربلا درس‌های حماسی و آثار تربیتی، معنوی و اخلاقی فراوان داشته و دارد. آثاری که در حادثه کربلا در اندیشه و رفتار مسلمانان و حتی غیرمسلمانان برجای

گذاشته است تا آخرین لحظه زندگی بشر استمرار خواهد داشت؛ چرا که عاشورا یک حادثه نیست، بلکه یک تفکر توأم با عمل است. اهمیت این نهضت عظیم در تاریخ اسلام و تشیع مبین ضرورت پرداختن به ابعاد مختلف آن است. بررسی ابعاد مختلف این نهضت در قالب تحلیل مولفه‌های معنوی و اخلاقی آن در محتوای کتاب‌های درسی مدارس، نقش مهمی در شناخت بیشتر و بازنگری آن دارد.

رفتار معنوی در آیین‌ها و فرهنگ عاشورا انطباق‌پذیری بسیار قوی‌ای با محیط افراد دارد. حساسیت‌زایی نسبت به ضرورت داشتن رفتار هنجار مدار، فراهم کردن بستر خوشایند برای حضور در آیین‌های عاشورایی، مشارکت دادن در برگزاری آیین‌های عاشورایی، تشویق‌های معنوی در مورد گزینش رفتارهای اخلاقی عاشورایی و نشان دادن پیامدهای مثبت رفتار برگزیده شده در سطوح مختلف معنوی و اخلاقی افراد در جامعه از تأثیرات مهم فرهنگ و آیین‌های عاشورایی است (ابراهیم نژاد شیروانی و پور عباسی، ۱۳۹۵: ۱۲).

معنویت متکی بر آموزه‌ها و نمادهایی است که بعد از ظهور اسلام در جامعه اسلامی ما عمل پوشیده است. معنویت همواره هدایت‌کننده به سمت اخلاق‌مداری است که اگر در جامعه نفوذ کند، بسیاری از امور اجتماعی و فردی قابل اصلاح می‌شود. حضور آموزه‌های معنوی چون فرهنگ حسینی با رگ و خون مسلمانان آمیخته شده است. فرهنگ عاشورایی بر معنویت و اخلاق اسلامی تأکید می‌کند.

اهمیت و نقش معنویت و اخلاق، باز تولید هویت جمعی شیعه در کربلا در ارتباط با فضاهای معنوی و اخلاقی موجود در کربلا و واقعه عاشورا است که این امر به عنوان یک میراث فرهنگی عظیم بشری برای توسعه ادبیات پویا و زنده فرهنگ عاشورایی قلمداد می‌شود (Parkes, 2021: 904).

می‌توان پارادایم‌های کربلا، عاشورا و ربیعین را در هویت مذهبی معاصر جوانان در خاورمیانه دید. این هویت رابطه مستقیمی با افزایش شاخص‌های معنویت، اخلاق، رفتار و کردار آنان دارد. سلوک رفتاری برگرفته از این پارادایم‌ها الهی، مستحکم و غیر قابل تحدید و بازنگری است و به‌طور ویژه با ماهیت و فلسفه وجودی زندگی جوانان شیعی

پیوند عمیقی دارد (Spellman- Poots, 2012: 47).

امام حسین علیه السلام، کشتی نجات عالم است و نهضتی برپا کرد که حقانیتش را با خون خود امضاء کرد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله که الگوی بی بدیل بشریت است بارها اهل بیت خود و مخصوصاً امام حسین علیه السلام را به عنوان اسوه و نجات بخش معرفی و به همه افراد توصیه کرده که حادثه و قیام عاشورا را مورد بررسی قرار دهند. نهضتی که الگویی کامل در تمام جهات عرفانی، معنوی، عبادی، سیاسی، اجتماعی و اخلاقی است.

دستاورد های اخلاق حسینی را می توان شامل: اخلاق فردی (خود سازی و تهذیب نفس، آرامش روحی و روانی، عزتمندی و تعالی شخصیت، صبر و مقاومت در راه خداوند)، اخلاق اجتماعی (محبت، همدلی و برادری، سخاوت و مهمان نوازی، اتحاد و انسجام اجتماعی، عدالت طلبی و ظلم ستیزی) دانست. ایشان زیباترین صحنه های اخلاق کریمانه را با تواضع، حلم و بردباری، گذشت و ایثار، برآوردن حوایج دردمندان و خدمت به بندگان خدا، اجرای عدالت، مبارزه با ظلم و فساد و نظایر اینها به منصفه ظهور رساندند و عالی ترین شیوه اخلاقی را به شیعیان خود آموختند (نجفی، ۱۳۹۷: ۸۲).

محتوای برنامه درسی مدارس در قالب محتوای کتاب های رسمی درسی یکی از عوامل کلیدی موثر در فرایند تربیت پذیری معنوی و توسعه وجدان اخلاقی در قالب رشد شناختی هستند که تحلیل آنها از جنبه های تربیتی متناسب با گسترش هویت یابی می تواند باعث شناخت در مورد معنا و مفهوم زندگی معنوی و اخلاقی، رشد خود رضایتی دینی، تطبیق با شرایط، احساس تعهد معنوی و اخلاقی و درک متقابل از مفهوم خود معنوی و اخلاقی با محیط اطراف و ارزش های پذیرفته شده، شود (Lee, 2020: 6).

کتاب درسی از پرکاربردترین و مهم ترین رسانه آموزشی در نظام های آموزشی کشورهای مختلف جهان، به ویژه نهاد آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران است که سند مکتوب و مدون تعلیم و تربیت محسوب شده و فعالیت های یادگیرندگان بر محور آن سازماندهی می شود. در محتوای کتاب های درسی به عنوان معیار برنامه های درسی برای آموزش و انتقال مفاهیم به ویژه مفاهیم فلسفی و ارزشی به کودکان حتما علاوه بر آشنا نمودن کودکان با تفکر انتقادی، تفکر تحلیلی و تفکر خلاق، آنها را باید با روش ها و

معیارهای کاربردی مختلف در مورد اعتقادات و رفتارها، جستجوی حقیقت خوب، توجه به ایمان و معنویت، تلاش برای جستجوی اخلاق خوب و کسب دانش حقیقت و دوستی آشنا کرد. در این زمینه باید عقلانیت و منطق در سطح تفکر کودکان را نیز پرورش داد. در این بین تحلیل و ارزیابی محتوای کتاب‌های درسی بسیار حائز اهمیت است (Yakhchalian & Seraj Khorrami, 2015: 28).

طبق اعلام سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش، ۴۵ عنوان درس در ۲۸ عنوان کتاب سهم ترویج فرهنگ عاشورایی در محتوای کتب درسی در کلیه دوره‌های مختلف تحصیلی به واقعه کربلا، عاشورای حسینی و عزاداری‌های ماه محرم اختصاص یافته است (خبرگزاری ایسنا، ۱۴۰۱).

در پژوهش حاضر، ابتدا برای استخراج موارد مشترک و مهم با رویکردی کل نگر معنویت و اخلاق که باید در محتوای کتب درسی به عنوان مرجع اصلی برنامه درسی^۱ مورد توجه قرار گیرند، مبانی نظری کلی معنوی و اخلاقی و تحقیقات مختلف در این زمینه، مورد مطالعه قرار گرفته تا مولفه‌های کلیدی استخراج گردند. سپس محتوای کتاب‌های درسی با توجه به این چارچوب تحلیل شدند تا مشخص شود محتوای کتاب‌های درسی تا چه اندازه با توجه به آموزش‌های همه جانبه و جهان‌نگر معنویت و اخلاق، تدوین شده‌اند. به طور مشخص‌تر، تا چه میزان در متن محتوای کتاب‌های درسی به مولفه‌های مختلف مربوط به هویت معنوی و اخلاقی در محتوای کتاب‌های مربوط به فرهنگ حسینی دوره ابتدایی توجه شده‌است. بررسی وضعیت موجود تحلیل محتوای کتاب‌های درسی از نظر مسائل مختلف معنویت و اخلاق متناسب با فرهنگ حسینی از این جهت مهم است که تصویر دقیقی از کم و کیف توجه به مضامین به دست می‌دهد و در حکم بررسی وضعیت موجود، بینش‌های لازم برای برنامه‌ریزان و دست‌اندرکاران طراحی محتوا و پوشش دادن حیطه‌ها و برنامه‌های مغفول را فراهم می‌آورد. پرداختن به زندگی‌نامه و معرفی الگوها و اسوه‌های معنوی و اخلاقی در محتوای

آموزشی و درس بخشی از فرایند یاددهی - یادگیری است. این محتواها به صورت‌های گوناگون ضمنی و آشکار در محتوای کتاب‌های درسی به صورت نثر و نظم شامل (شعر، متن، قصه، داستان، شعر)، تصویر، فعالیت، تکلیف (در قالب گفت و گو کنیم، دوست دارم، بدانیم، کامل کنید، گفت و گو کنید، بیندیشیم، بگرد و پیدا کن و با خانواده)، به واقعه عاشورا و کربلا و همچنین پیام‌های آنها و امام حسین علیه السلام، اصحاب و اولاد ایشان و یا وقایع مرتبط پرداخته شده است، که این پژوهش به این ترتیب عمل کرده است. لذا با توجه به نقش محوری و رسالت نهاد آموزش و پرورش در این مورد، تحلیل مولفه‌های هویت محور مرتبط با معنویت و اخلاق متناسب با فرهنگ حسینی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی از اهمیت مهمی برخوردار است. بنابراین هدف از این پژوهش، بررسی تحلیل محتوای^۱ کتاب‌های درسی دوره آموزش ابتدایی^۲ بر اساس میزان تأکید بر مولفه‌های تربیت هویت محور در زمینه معنویت و اخلاق در فرهنگ حسینی تالیف سال تحصیلی ۱۴۰۳/۱۴۰۲ است. سوالات پژوهش حاضر عبارتند از: ۱. مولفه‌های هویتی حول معنویت و اخلاق متناسب با فرهنگ حسینی کدامند؟ ۲. در محتوای کتاب‌های دوره ابتدایی تا چه میزان به مولفه‌های اخلاق و معنویت متناسب با فرهنگ حسینی توجه شده است؟

پیشینه پژوهش

در زمینه تحلیل محتوای هویت معنوی و اخلاقی متناسب با فرهنگ حسینی می‌توان به مطالعات زیر اشاره کرد: نتایج پژوهش خلیلی (۱۳۸۲: ۱۱۰) نشان داد که مفاهیم زهد، راضی بودن به رضای حق، معانی خوف، توکل، صبر و استقامت و غیبت از آموزه‌های عرفانی و اخلاقی از مکتب امام حسین علیه السلام است. پژوهشی که توسط کاسه‌گر محمدی و همکاران (۱۳۹۴: ۲۱۸) انجام گرفت، نشان داد؛ الگوپذیری در گفتار و رفتار معنوی و اخلاقی و در زندگی فردی و اجتماعی و عبرت‌آموزی از قیام عاشورا از مهمترین

1. Content Analysis
2. Primary Education

درس‌های آن هستند. پژوهش پیرمردیان و همکاران (۱۳۹۴: ۲۱۸) مشخص کرد که هدایت و رشد، حیات طیبه و عبودیت از جمله اهداف تربیتی امام حسین (ع) در جریان واقعه عاشورا محسوب می‌شوند. توحید، عدالت، کرامت و خودورزی از جمله مبانی تربیتی و نیایش، عبادت پیشگی، مبارزه با تبعیض نژادی، ادای حقوق دیگران، ظلم ستیزی و اصلاح ساختار جامعه از جمله روش‌های تربیتی امام حسین علیه السلام در جریان واقعه عاشورا برای گسترش فرهنگ معنویت و اخلاق حسینی هستند.

نتایج پژوهش منتظرالقائم و همکاران (۱۳۹۴: ۲۱۳) نشان داد؛ سیره اخلاقی و تربیتی مکتب امام حسین علیه السلام، در حول محورهایی نظیر: رضوان و قرب الهی، نیایش، عبادت، ظلم ستیزی، احترام به حقوق دیگران، در نظر گرفتن تفاوت‌های فردی، مبارزه با تبعیض نژادی، توکل، صبر و امر به معروف و نهی از منکر قرار دارد. پژوهشی توسط بازدار و بیگدلی (۱۳۹۴: ۱۲۸) انجام گرفت که نتایج آن نشان داد دستیابی به هدایت و رشد انسان‌ها و حیات طیبه از اهداف تربیتی دینی در واقعه عاشورا است که تحقق آنها زمینه‌ساز دستیابی به هدف غایی تربیت دینی یعنی قرب الهی خواهد بود. اصولی مانند: پرهیزگاری و تقوا، امر به معروف و نهی از منکر، آزادگی و دنیاگریزی، کرامت و عزت انسانی، عدالت خواهی، ظلم ستیزی، توکل، تسلیم و رضا در مفهوم پویا و سازنده آن و عبادت آگاهانه و عزت نفس که صلابت و اقتدار در برابر دشمنان را به همراه دارد، از جمله آثار تربیت دینی تجلی یافته در سیره معنوی و اخلاقی امام حسین علیه السلام است که مبین نقش تربیت دینی در سازندگی درونی انسان‌هاست.

نجفی (۱۳۹۷: ۷۴) در پژوهشش نشان داد که در سیره معنوی و اخلاقی امام حسین علیه السلام می‌توان مواردی همچون: گذشت فوق‌العاده، سخاوت و بخشش، فریفته نشدن به جاذبه‌های دنیایی، کمک به دیگران و رفع گرفتاری از آنان، عزت طلبی و ذلت‌گریزی، شاد کردن دیگران و تواضع را استنباط کرد. پژوهش هاشمی مدنی (۱۳۹۷: ۱۴) بیانگر این بود که در تبلور الگوهای راهبردی، احیای ارزش‌های معنوی و سلامت دینی در قیام حسینی می‌توان به مواردی نظیر: گسترش فضائل اخلاقی، وفای به عهد، رسیدگی با نزدیکان و یتیمان و بینوایان و اقامه نماز و پرداخت زکات، برپایی قسط و عدل، دوری از

طاغوت، مبارزه با ظلم و فساد، عزت، شجاعت، شهادت، ایثار و ایستادی در برابرستم و ستمگران، خدا ترسی، استغفار، تلاوت قرآن، اخلاص و یکرنگی با خدا، اطاعت از ولی، نشاط در عبادت و مناجات با خدا، پرهیزگاری و بصیرت در دین اشاره کرد.

پژوهش انجام شده توسط فرامرزی و خلیلی (۱۳۹۷: ۲۰۴) نشان داد که مقاومت و پایداری در کنار بصیری و ایستادگی در مقابل ظلم و استکبار و کمک رسانی به همدیگر از مضامین رجزهای عاشورا هستند. جلالی (۱۳۹۸: ۱۷۵) نشان داد که آموزه‌های هویت معنوی و اخلاقی در فرهنگ عاشورایی را می‌توان شامل: خدا طلبی، ایثار و فداکاری، محبت و نیکوکاری و صبر و تحمل دانست.

نتایج پژوهشی که توسط معتمد لنگرودی (۱۳۹۸: ۲۷) انجام گرفته، نشان داد یکی از مهمترین شاخص‌های اصلی واقعه کربلا، اطاعت و ولایت پذیری است که حضرت زینب علیها السلام به عنوان یک بانوی مسلمان و متعهد به اصول اسلامی در تمام حالات زندگانی خود از امام زمان خویش اطاعت و التزام علمی و عملی داشته‌اند.

پژوهشی توسط بدیعیان گورتی و همکاران (۱۳۹۹: ۴۴) صورت گرفت که در آن به این نتیجه رسیدند که خود گردانی (اصالت، عقلانیت و اراده) و اعطای آزادی از ابعاد تربیتی واقعه عاشورا و جبن و فقدان بصیرت، فقدان آگاهی در مردم و ارباب، تبلیغات مسموم و هوا پرستی از زمینه‌های بستر ساز دگرگونی هستند.

نتایج پژوهش حسین زاده (۱۳۹۹: ۶۲) نشان داد که برای گسترش فرهنگ عاشورایی در جامعه به ویژه برای نوجوانان و جوانان باید به مواردی همچون: تحقیق و پژوهش (عاشورا پژوهشی)، گسترش گروه‌های مجازی عاشورایی (حسینیه آنلاین)، مسابقات کتابخوانی، وبلاگ نویسی، عکاسی، ساخت اپلیکیشن، داستان نویسی و فیلم کوتاه توجه کرد. همچنین در محتوای کتاب‌های درسی مدارس در تمامی مقاطع تحصیلی باید بر غنی بودن محتواها، آسیب شناسی آنها و تقویت تربیت مهارت دینی، نفی تعصب و سطحی نگری عاشورا با خرد علمی و مذهبی و حذف خرافات و بدعت‌های مذهبی در زمینه فرهنگ حسینی و عاشورا توجه کرد.

نتایج پژوهش رودگر (۱۳۹۹: ۲۷) مشخص کرد که معنویت عاشورایی مبتنی بر

آموزه‌های حسینی و متکی بر معرفت و محبت و آنگاه معبودیت بر مدار شریعت بوده و معنویتی فعال و پویاست نه منفعل و ایستا. معنویت حسینی دارای مبانی، شروط و کارکردهایی است که برخی از آنها عبارتند از: تقوم بر توحید و عبودیت، حب الله و عبدالله و عندالله شدن، از رهگذر و فقر انفسی به مقام ولایت الهیه راه یافتن، پالودگی از هر آلودگی، قلب سلیم داشتن، تقوای گریز و ستیز در ابعاد ایجابی و سلبی شدن، تحصیل رضای خدا، اهل نیایش و روحیه جهادی بودن، خدمت به مردم و گره‌گشایی از کار مومنان، صلح ارحام، گناه‌گریزی، آرامش درونی و آسایش بیرونی و ظالم و منظم نبودن. نتایج پژوهشی که توسط توکلی صالح (۱۴۰۱: ۳۰۱) انجام گرفت، نشان می‌دهد که نقش فرهنگ عاشورا در ایجاد معنویت و اخلاق را می‌توان تأکید بر امر به معروف و نهی از منکر دانست که این مولفه خود باعث اصلاح امت و افراد جامعه خواهد شد. سعدی^۱ (۲۰۱۴: ۱۵) نشان داد که ویژگی‌هایی نظیر: شجاعت، خدا جویی، رفع تبعیض، ظلم ستیزی، ایثار، فداکاری و معنویت‌گرایی در جهت اصلاح امت اسلامی از بارزترین خصوصیات عاشورا در راستای رشد و گسترش هویت اسلامی است. نتایج پژوهش هانتر^۲ (۲۰۲۰: ۱۰) نشان داد که هویت اسلامی مرهون میراث کربلا و واقعه عاشورا است. این میراث متحد‌کننده اختلافات بین مسلمانان است. نحوه آموزش و انتقال این میراث به جا مانده به کودکان و نوجوانان در مدارس از اهمیت دو چندانی برای قدرت‌مندی و استحکام پایه‌های اسلامی در کشورهای اسلامی از جنبه رشد و تعالی معنویت و اخلاق حسینی برخوردار است.

پژوهش سالیو و همکاران^۳ (۲۰۲۳: ۹۳) نشان داد همدلی، یکرنگی و اتحاد، رفع تبعیض، محبت و مدارا، صبر و تحمل‌گرایی در برابر مصائب و سختی‌ها، ایثار، خردمندی و شجاعت از جمله ویژگی‌های شخصیتی امام حسین علیه السلام و درس‌های عاشورا است. پژوهش هایلن^۴ (۲۰۲۴: ۷) مشخص کرد؛ هویت داستان کربلا بر پایه

1. Saade, B

2. Hunter, R

3. Saliu, J.A, Salaudeen, M.L, Saad, M.A, Bello, A & Abdulqadir, S.S

4. Hylen, T

اعتقادات و ارزش‌های مختلفی از جمله معنویت و اخلاق شیعه در این واقعه عظیم بشری بنا شده است و ایمان محوری حسینی، اعتقادات محکم بر پایه تقدس‌گرایی و علاقه دلی به خدا از مهمترین مولفه‌ها در این زمینه هستند. با مطالعه و بررسی مولفه‌های معنویت و اخلاق حسینی، مشخص شد که بین نتایج پژوهش‌های مورد مطالعه با همدیگر، همخوانی مطلوبی وجود دارد. جنبه نوآورانه پژوهش حاضر این است که چنین پژوهشی تا کنون در کشور انجام نگرفته است و تمرکز بر محتوای خاص کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به صورت (نثر، نظم، تصویر، فعالیت و تکلیف درسی) از حیث کسب شناخت و نهادینه نمودن ابعاد و ارزش‌های هویت معنوی و اخلاقی در فرهنگ حسینی، از طریق تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره ابتدایی بوده و علاوه بر این می‌تواند اطلاعات و رهنمودهایی مهم برای شناخت نقاط قوت و ضعف به قصد اصلاح و پیشرفت برای معلمان و مولفان کتاب‌های درسی دوره ابتدایی در این زمینه فراهم سازد.

روش‌شناسی

پژوهش حاضر به شیوه توصیفی^۱ و از نوع تحقیقات کاربردی^۲ و به روش تحلیل اسنادی و نیز تحلیل محتوا استقرایی انجام شده است. بدین صورت که با روش شمارش میزان فراوانی ابتدا مولفه‌های مفهومی رشد معنویت و اخلاق متناسب با فرهنگ حسینی به کمک روش تحلیل اسنادی از متون نظری و سوابق پژوهشی استخراج و شمارش شد، سپس میزان توجه به آنها در محتوای کتاب‌های دوره ابتدایی تحلیل محتوا شده است. به عبارت دیگر در تحلیل محتوا از طرح برآورد پدیده‌ها در متن داده‌ها (اصلی‌ترین نوع طرح تحقیق در تحلیل محتوا) استفاده شده است. داده‌ها بر حسب فراوانی وقوع، توصیف و کمیت‌ها، حاصل شمارش فراوانی هستند. مفروضات استنباط‌های آماری با توجه به منطق تحلیل محتوا اتخاذ شده است که رایج‌ترین شکل

1. Descriptive
2. Applied Research's

آن، توجه به فراوانی است.

در این پژوهش، معیار مقایسه توزیع نرمال فراوانی‌ها در مورد مولفه‌های هویت محور معنوی و اخلاق محور متناسب با فرهنگ حسینی است که فرض بر این است که مولفه‌های آن وزن یکسانی دارند. در زمینه محتوای کتاب‌های دوره ابتدایی، توزیع نرمال مجموع مولفه‌های معنویت و اخلاق متناسب با فرهنگ حسینی با توجه به حجم محتوای کتاب‌های دوره ابتدایی مورد نظر بوده است. تحلیل محتوا، معنایی است و فراوانی اشاره به مولفه‌های پانزده‌گانه معنویت و اخلاق متناسب با فرهنگ حسینی دارد. برای اعتبار بخشی تحلیل، علاوه بر نظر موجود متخصصان تعلیم و تربیت و دانشگاهی از تجربیات نظری و عملی معلمان ابتدایی، مبلغان، روحانیون و صاحب نظران امور معنوی و اخلاقی استفاده شده است.

جامعه آماری این پژوهش، در بخش تحلیل اسنادی کلیه متون مرتبط با هویت معنوی و اخلاقی متناسب با فرهنگ حسینی بوده و در بخش تحلیل محتوا نیز کتاب‌های دوره ابتدایی چاپ شده در سال تحصیلی ۱۴۰۲/۱۴۰۳ است. با توجه به ماهیت موضوع پژوهش و محدودیت جامعه پژوهشی، تعداد ۸ درس به شیوه تحلیل محتوای استقرایی از مجموع همه دروس کتب، به صورت هدفمند انتخاب شدند. ابزارهای اندازه‌گیری شامل فیش برداری از اطلاعات و در بخش تحلیل محتوا نیز سیاهه (چک لیست) نثر، نظم، تصویر، فعالیت و تکلیف درسی، با استفاده از شاخص‌های توصیفی بود که به منظور تدوین آن، تعداد قابل ملاحظه‌ای از منابع نظری و پژوهشی مرتبط با موضوع معنویت و اخلاق متناسب با فرهنگ حسینی بررسی و مولفه‌های مرتبط با آن استخراج شدند. به منظور روایی و پایایی^۱ ابزار پژوهش، از روش روایی صوری، محتوایی و نظر متخصصان استفاده شده است.

یافته‌ها

الف) برای پاسخ به سؤال: مولفه‌های هویتی حول معنویت و اخلاق متناسب با

1. Validity & Reliability

فرهنگ حسینی کدامند؟ به‌طور مستقیم به متون مختلف دینی مراجعه کرده که مهم‌ترین مولفه‌های استخراج شده عبارت‌اند از: اخلاص، ایمان، توکل به خدا، مشارکت مردمی، خیرخواهی، شجاعت، تواضع و فروتنی، اعتماد به نفس، عفو و گذشت، کمک رسانی، نیکوکاری، وفاداری، حفظ آبرو، ارتقای شناخت اخلاقی، مدیریت جهادی، افزایش عیار معنویت و اخلاق، برادری و ایثار، فداکاری، پاکی و صداقت، یکرنگی و همدلی، همگرایی و وفاق، پرسشگری، حفظ شأن و کرامت اجتماعی، عدم افراطی‌گری، تاب‌آوری و روحیه صبر و تحمل در زندگی اجتماعی، عزت نفس گروهی، ترویج اخلاق و منطق اخلاق جمعی، جوانمردی، روحیه اعتدال‌گرایی و عقلانیت، استکبار ستیزی، صدقات، عزت و اقتدار، روحیه انقلابی، آرمان‌خواهی، خودسازی معنوی و اخلاقی، خودباوری، مقابله با استحاله فرهنگی و اخلاقی، تبدیل تهدیدها به فرصت‌ها، زایش قوه تفکر و تعقل، بصیرت، تحلیل‌گری و استدلال منطقی.

ب) نتایج به دست آمده برای سوال: چه مولفه‌هایی از تربیت هویت محور مرتبط با معنویت و اخلاق متناسب با فرهنگ حسینی در محتوای کتاب‌های دوره ابتدایی بیشتر مورد توجه قرار گرفته‌اند؟ نشان داد که از مجموع ۸ درس کتاب‌های دوره ابتدایی، به ترتیب مولفه‌های: ایثار و فداکاری، ظلم و استکبار ستیزی، صبر و تحمل‌گرایی، شجاعت و وفاداری، بصیرت، ایمان به خدا، تواضع و فروتنی، اخلاص، یکرنگی و همدلی، نیکوکاری، زایش قوه تعقل و تفکر، خودسازی معنوی و اخلاقی، عفو و گذشت و در نهایت کمک و یاری رسانی، آمده بود (جدول شماره ۱). مصادیق و نمونه‌های هر کدام از مولفه‌ها در کتاب‌ها و دروس مختلفی آمده که در زیر به هر کدام اشاره می‌شود:

کتاب ریاضی پایه اول: صفحه ۳۴، که به تصویر حضور کودکان در هیات‌های عزاداری در ماه محرم می‌پردازد. کتاب هدیه‌های آسمان پایه دوم: درس ۱۴، صفحات ۶۶ و ۶۷ با عنوان: دعای باران که به زندگینامه، شخصیت و ویژگی‌های امام حسین علیه السلام و معرفی و دعای ایشان برای رفع خشکسالی مردم اشاره دارد. کتاب هدیه‌های آسمان پایه سوم: درس ۵، صفحه ۳۳ با عنوان: روز دهم که به موضوع عاشورا و عزاداری برای امام

حسین علیه السلام و یارانش می‌پردازد و اشاره به چگونگی برگزاری عزاداری در مسجد، ضرورت پوشیدن لباس سیاه، پیروی از امام حسین علیه السلام، اهمیت نماز در کلام حضرت و درس‌هایی از ماه محرم و واقعه کربلا دارد.

کتاب هدیه‌های آسمان پایه سوم: درس ۶، صفحات ۴۰ و ۴۱ با عنوان: بانوی قهرمان که کل درس به شخصیت و ویژگی‌های حضرت زینب علیها السلام و نقش برجسته ایشان در واقعه کربلا و بعد از آن اشاره دارد. کتاب فارسی خوانداری پایه چهارم: فصل ششم، درس ۲۲، صفحه ۹۵ با عنوان: روزهای مهم که اشاره به روزهای تاسوعا و عاشورا به عنوان مناسبت‌های مهم دینی دارد و دو تصویر درباره مراسم عزاداری محرم ارائه شده است. کتاب فارسی خوانداری پایه پنجم: درس ۱۰، صفحه ۸۰ با عنوان: نام نیکو که تابلوی عصر عاشورا اثر استاد محمود فرشچیان را به تصویر کشیده است.

کتاب مطالعات اجتماعی پایه پنجم: فصل چهارم درس ۱۸ صفحات ۹۴ و ۹۵ با عنوان ایرانیان مسلمان حکومت تشکیل می‌دهند به تاسیس و ویژگی‌های حکومت بنی امیه به واقعه و پیام‌های مختلف عاشورا و کربلا می‌پردازد. کتاب مطالعات اجتماعی پایه پنجم: صفحه ۹۵ که دو تصویر درباره کربلا و بین الحرمین و بررسی علل قیام امام حسین علیه السلام علیه حکومت یزید و درک پیام‌های عاشورا اشاره دارد.

کتاب مطالعات اجتماعی پایه پنجم: کاربرگ شماره ۱۵، صفحه ۱۱۱ که به واقعه عاشورا و پیام‌های آن و نحوه یاری رساندن حضرت ابوالفضل علیه السلام به امام حسین علیه السلام اشاره می‌کند. کتاب هدیه‌های آسمان پایه ششم: درس ۳، صفحه ۲۰ با عنوان: سرور آزادگان که به بررسی متن و تصویر درخواست اجازه نبرد حضرت قاسم علیه السلام از امام حسین علیه السلام و فداکاری‌های ایشان، مبارزه امام حسین علیه السلام با معاویه، اهداف یزید و حکومت ظالم وی، اهمیت و اهداف قیام امام حسین علیه السلام و درس‌ها و عبرت‌های مختلف پس از شهادت حضرت اشاره دارد. کتاب آموزش قرآن کریم پایه ششم: درس ۱۲، صفحه ۸۵ با عنوان: سوره مجادله، حزب الله پیروز است که به تصویر صحنه عاشورا و تقابل یاران امام حسین علیه السلام با لشکریان یزید اشاره می‌کند.

جدول ۱) فراوانی مولفه‌های مرتبط با هویت معنوی و اخلاقی فرهنگ حسینی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی در سال تحصیلی ۱۴۰۲/۱۴۰۳

ردیف	پایه‌های تحصیلی دوره ابتدایی						مولفه‌ها	تکرار
	اول	دوم	سوم	چهارم	پنجم	ششم		
۱	۲	۱	۲	۱	۵	۳	ایثار و فداکاری	۱۴
۲	۰	۱	۱	۰	۰	۱	کمک و یاری‌رسانی به دیگران	۳
۳	۲	۲	۲	۲	۳	۳	ظلم و استکبار ستیزی	۱۴
۴	۱	۱	۵	۲	۳	۲	صبر و تحمل‌گرایی	۱۴
۵	۰	۱	۱	۰	۱	۱	یکرنگی و همدلی	۴
۶	۰	۱	۲	۰	۰	۰	نیکوکاری	۳
۷	۰	۰	۲	۱	۲	۲	تواضع و فروتنی	۷
۸	۰	۱	۲	۱	۲	۲	بصیرت	۸
۹	۰	۲	۴	۲	۳	۲	شجاعت	۱۳
۱۰	۰	۰	۱	۰	۱	۱	زایش قوه تعقل و تفکر	۳
۱۱	۰	۱	۰	۱	۰	۱	خودسازی معنوی و اخلاقی	۳
۱۲	۰	۱	۲	۱	۳	۱	ایمان به خدا	۸
۱۳	۱	۰	۱	۱	۲	۲	اخلاص	۷
۱۴	۱	۰	۳	۲	۳	۳	وفاداری	۱۳
۱۵	۰	۱	۲	۰	۰	۰	عفو و گذشت	۳
	۷	۱۳	۳۰	۱۴	۲۸	۲۴	مجموع	۱۱۶

نتیجه

نگاه به عاشورا و حسین بن علی علیه السلام، در آموزش و پرورش باید با نگاه عمومی جامعه فرق داشته باشد و از عمق و معنایی به مراتب وسیع‌تر برخوردار باشد تا انسان را در تراز اسلام تربیت کند. عزاداری‌ها (مخصوصاً عاشورا) خیلی وابسته به تعلیم و تربیت رسمی نیست. باید تلاش کرد تا با نگاه تربیتی، امام حسین علیه السلام را به عنوان الگو و اسوه به دانش‌آموزان معرفی کرد. در متون درسی باید به آسیب‌های تحریفات عاشورا توجه کرد تا پیام و اهداف عاشورا منتقل شود؛ باید به فساد دربار حکومت اموی و عوامل تحریف این قیام مانند افسانه و اسطوره‌سازی و اغراق‌گویی پرداخت. معنویت و اخلاق از اولویت‌های نظام تعلیم و تربیت ایرانی-اسلامی است. نتایج حاصل از تحلیل محتوای کتاب‌های

درسی نشان داد که توجه به مؤلفه‌های مرتبط با مسائل هویت در زمینه معنویت و اخلاق در فرهنگ حسینی، در کتاب‌های دوره ابتدایی به صورت طبیعی و متوازن دنبال نشده است. ولی از نظر تحلیل موضوعی، مولفه‌های ایثار و فداکاری، ظلم و استکبار ستیزی و صبر و تحمل‌گرایی، شجاعت و وفاداری توجه زیادی شده و سایر مباحث در حد متوسط و کمتر توجه شده است. همچنین در مطالعه مولفه‌های هویت معنوی و اخلاقی متناسب با فرهنگ حسینی در کتاب‌های دوره ابتدایی، فرصت‌های خوبی در زمینه شناخت و آگاهی (حیطه شناختی) در مورد ظرفیت‌های معنویت و اخلاق حسینی، در کتاب‌های درسی برای دانش‌آموزان حاصل شد و محتوا نسبتاً غنی بود. ولی چالش مهم این است که در کتاب‌های درسی، فقط تمرکز بر روی شناخت و آگاهی به صورت سطحی و فقط در حد حیطه دانش و معلومات در زمینه مولفه‌های امید، به صورت محفوظات بود و سایر طبقات یادگیری حوزه شناختی، عاطفی و عملکردی را پوشش وسیع نداده بود. در این پژوهش مشخص شد که کتاب‌های دوره ابتدایی فقط در حیطه شناخت و آگاهی از وضعیت محتوایی خوبی برخوردار بودند ولی در حیطه عاطفی و عملکردی در وضعیت سطحی نگری بوده و به طور عمیق از محتوایی غنی برخوردار نبودند که این امر می‌تواند موجب شود که دانش‌آموزان به عنوان نسل آینده، اطلاعات ناقص و اندکی در مورد اهمیت معنویت و اخلاق حسینی داشته باشند و احتمال به انحراف و تحریف هم وجود دارد و این مسئله خود خطراتی همچون: بی‌تفاوتی اجتماعی، معنوی، اخلاقی و فرهنگی را در پی دارد. نتایج این پژوهش با تحقیقات، پیر مرادیان و همکاران (۱۳۹۴)، منتظرالقائم و همکاران (۱۳۹۴)، بازدار و بیگدلی (۱۳۹۴)، هاشمی مدنی (۱۳۹۷)، فرامرزی و خلیلی (۱۳۹۷)، جلالی (۱۳۹۸)، رودگر (۱۳۹۹)، سعدی (۲۰۱۴)، سالیو و همکاران (۲۰۲۳) و هایلن (۲۰۲۴) مطابقت و همخوانی دارد. اینک با توجه به نتایج پژوهش، پیشنهادات و راهکارهایی ارائه می‌شود؛ ۱. برای اینکه جریان تحقیقی - پژوهشی از یک روند منطقی، منسجم و میدانی گسترده پیروی کند، در مورد محتوای سایر کتاب‌های درسی و دیگر مقاطع تحصیلی دیگر نیز این پژوهش انجام پذیرد؛ ۲. استفاده از روش گنجاندن محتوا به شیوه ماریچی توسط مولفان کتاب درسی

پیشنهاد می‌شود. صاحب نظران و مؤلفان کتاب‌های درسی دوره ابتدایی باید محتوا و متون را مسئله معنویت و اخلاق فرهنگ حسینی را به صورت مارپیچی عرضه کنند. در این شیوه تأکید بر اصل تدریج و امید باید ابعاد و مؤلفه‌ها در طول برنامه درسی به طور کامل و منظم به صورت تدریجی و توالی تکرار شوند. این شیوه می‌تواند قدرت یادگیری و مطالعات دانش آموزان را در مورد معنویت و اخلاق عمیق‌تر و پایدارتر سازد؛ ۳. با توجه به کاستی‌های موجود کتاب‌های درسی، دست اندرکاران نظام آموزش و پرورش می‌توانند به کمک آموزش‌های ضمن خدمت، اهمیت پرداختن به مفاهیم و مؤلفه‌های مرتبط با کسب و ارتقای شایستگی‌های معنوی و اخلاقی فرهنگ حسینی را تشریح نمایند تا معلمان در فرصت‌ها و مناسبت‌های گوناگون، موضوع را برای جامعه هدف یعنی والدین و دانش آموزان تبیین نمایند تا مبادا این موضوعات مهم به برنامه درسی پنهان و یا برنامه درسی مغفول تبدیل شوند؛ ۴. در تهیه و تدوین محتوای کتاب‌های درسی به اهمیت متن، یعنی فعال نگه داشتن محتوای معنوی و اخلاقی فرهنگ حسینی و درگیر کردن محتوا با دانش آموزان و پرسشگری فعال توجه بیشتری شود. باید متون را در قالب قصه، نمایشنامه، تئاتر، تعزیه و داستان کوتاه به صورت پویا برای دانش آموزان تدریس کرد.

منابع

- ابراهیم نژاد شیروانی، محبوبه سادات و عطاءالله پورعباسی (۱۳۹۵)، «نقش آیین‌های عاشورایی و برهه‌های پسا عاشورایی در ارتقای سلامت معنوی، از مجرای رفتار سازی هنجار مبتنی بر آموزه‌های دینی: پیشنهاد یک الگوی عملی»، مجله پژوهش در دین و سلامت، دوره سوم، شماره ۲، ص ۱۱۵-۱۲۲.
- بازدار، فرزانه و زهرا بیگدلی (۱۳۹۴)، مبانی و اصول تربیتی در اندیشه‌های امام حسین (ع)، همایش سراسری علمی پژوهشی شناخت اخلاق و آداب حسینی.
- بدیعیان گورتی، راضیه و همکاران (۱۳۹۹)، «عاشورا تبلور دیدگاه‌های نوین تربیتی: سیره تربیتی امام حسین (ع) بستر ساز خودگردانی متعالی»، فصلنامه تربیت اسلامی، شماره ۳۱، ص ۳۱-۴۶.

- بهشتی، ابوالفضل (۱۴۰۰)، *اخلاق و معنویت در نهضت عاشورا*، انتشارات موسسه بوستان کتاب.
- پیرمردیان، مصطفی و همکاران (۱۳۹۴)، *اهداف تربیتی سیره امام حسین (ع) در جریان واقعه عاشورا*، همایش سراسری علمی پژوهشی شناخت اخلاق و آداب حسینی.
- ترک زاده، جعفر و الهام راضی (۱۳۹۶)، «تاملی بر معنویت محیط کاری از منظر رویکرد اسلامی و غربی: کاربرد در رفتار سازمانی»، *دو فصلنامه علمی- تخصصی اسلام و مدیریت*، سال ششم، شماره ۱۱، ص ۲۶-۱.
- توکلی صالح، لیلا (۱۴۰۱)، «نقش فرهنگ عاشورا در ایجاد معنویت و اخلاق با تکیه بر بیانیه گام دوم»، *ششمین کنفرانس بین المللی مطالعات جهانی در علوم تربیتی، روانشناسی و مشاوره*.
- جلالی، مریم (۱۳۹۸)، «بررسی آموزه‌های فرهنگ عاشورایی در نماهنگ کودک و نوجوان از منظر نشانه شناسی»، *فصلنامه پژوهش‌های تعلیم و تربیت اسلامی*، شماره ۱۳، ص ۱۷۷-۱۴۵.
- حسین زاده اسکندر کلائی، مریم (۱۳۹۹)، «بررسی چگونگی گسترش فرهنگ عاشورایی در جامعه ما»، *ماهنامه آفاق علوم انسانی*، سال چهاردهم، شماره ۴۱، ص ۶۶-۴۷.
- خبرگزاری دانشجو (ایسنا)، (۱۴۰۱)، *آنچه دانش آموزان در کتاب‌های درسی درباره محرم می‌خوانند*، کد خبر ۱۰۲۵۰۸۵، ۱۲ مرداد.
- خلیلی، مصطفی (۱۳۸۲)، «آموزه‌های عرفانی، اخلاقی از مکتب امام حسین علیه السلام»، *مجله رواق اندیشه*، شماره ۲۷، ص ۱۲۴-۱۱۰.
- رودگر، محمد جواد (۱۳۹۹)، «معنویت عاشورایی در آموزه‌های حسینی (مبانی، شرایط و کارکردها)»، *فصلنامه معارف حسینی*، سال پنجم، شماره ۱۹، ص ۳۰-۷.
- طالعی اردکانی، محمد (۱۳۹۷)، «اخلاق اجتماعی»، *فصلنامه علمی- تخصصی اسلام پژوهان*، سال پنجم، شماره هفتم، ص ۱۰۷-۸۲.
- فرامرزی، جواد و میثم خلیلی (۱۳۹۷)، «بررسی مضامین مقاومت و پایداری در

- رجزهای عاشورا»، فصلنامه ادبیات پایداری، شماره ۱۹، ص ۲۲۷-۲۰۴.
- کاسه گرمحمدی، شعیب و همکاران (۱۳۹۴)، «بررسی نهضت عاشورا و درس‌های آن»، همایش سراسری علمی پژوهشی شناخت اخلاق و آداب حسینی.
- معتمد لنگرودی، فاطمه (۱۳۹۸)، «ولایت مداری حضرت زینب سلام الله علیها»، فصلنامه پژوهش نامه معارف حسینی، شماره ۱۴، ص ۴۶-۲۷.
- منتظرالقائم، اصغر و همکاران (۱۳۹۴)، «سیره اخلاقی و تربیتی در مکتب امام حسین (ع)»، همایش سراسری علمی و پژوهشی شناخت اخلاق و آداب حسینی.
- مولوی، مرتضی (۱۴۰۱)، «واکاوی آموزه‌ها و پیام‌های نهضت عاشورا»، اولین همایش ملی ایثار، مقاومت، جهاد و شهادت.
- نجفی، حافظ (۱۳۹۷)، «دستاوردهای اخلاقی پیاده‌روی اربعین (با رویکردی بر اخلاق حسینی)»، فصلنامه فرهنگ زیارت، شماره ۳۵، ص ۸۴-۶۵.
- هاشمی مدنی، شیما سادات (۱۳۹۷)، «سلامت معنوی در قیام امام حسین علیه السلام؛ تبلور الگوهای راهبردی، احیای ارزش‌های معنوی و سلامت دینی، در قیام حسینی علیه السلام»، روزنامه پیام قم، شماره ۱۵.
- Hunter, R (2020), *On Islamic identity, the legacies of Karbala, and why Ashura Should unite rather than divide Muslims*, medium, Sunset, Friday 28 August 2020.
- Hysten, T (2024), *The Karbala Story and Early Shi'ite Identity, Conference: Symposium about Karbala*. At: Dalarana University, Falun, Sweden. ResearchGate.
- Lee, J.C.K (2020), *Children's Sprituality, Life and Values education: cultural, sprituality and educational perspective*, International Journal of Children's Sprituality, Vol. 25, No, (1), P.1-8.
- Parkes, A (2021), *The Ashura Assemblage: Karbala Religious Urban Fabric and Production of Collective Shi'i Identity*, Religions 12(10): 904, ResearchGate.
- Saade, B (2014), *Hizbullah's Ashura: The Etics of Identity*, Middle East Journal, Vol.8, P.1- 16.
- Saliu, J.A, Salaudeen, M.L, Saad, M.A, Bello, A & Abdulqadir, S.S (2023), *Imam Hussain Impetuosity: An Orientalist's Misrepresentation And Distortion of the Ashura Renaissance*, Journal of Namibian Studies, Vol.39, P82-95.

- Spellman- Poots, K (2012), *Manifestations of Ashura among young British Shi'is*, *Ethnographies of Islam*, P.40-49.
- Yakhchalian, F. Seraj Khorrami, N (2015), *Content analysis of the sixth-grade book of "thought and research" based on curriculum criteria (Philosophy for Children)*, *International Letters of Social and Humanistic Sciences*.

